

## АРТ-ПЕДАГОГІКА В ПІДГОТОВЦІ СОЦІАЛЬНОГО ГУВЕРНЕРА ДО СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ З ВАДАМИ РОЗВИТКУ

Хлебик С.Р., к. пед. н., доцент

*Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя*

У статті розглянуто теоретико-методичні засади використання арт-педагогіки в підготовці соціальних гувернерів до соціалізації дітей з вадами розвитку в умовах домашнього виховання, проаналізовано роль мистецтва та художньої діяльності в соціальному становленні дітей з обмеженими можливостями в умовах домашнього виховання.

*Ключові слова:* гуманістичний підхід, особистісно-орієнтований процес, соціальний гувернер, арт-педагогіка, арт-терапія, соціалізація дітей з вадами розвитку.

Хлебик С.Р. АРТ-ПЕДАГОГИКА В ПОДГОТОВКЕ СОЦИАЛЬНОГО ГУВЕРНЕРА К СОЦИАЛИЗАЦИИ ДЕТЕЙ С ПРОБЛЕМАМИ В РАЗВИТИИ / Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя, Украина.

В статье рассмотрены теоретико-методические основы использования арт-педагогика в подготовке социальных гувернеров к социализации детей с проблемами в развитии, проанализировано роль искусства и художественной деятельности в социальном становлении детей с ограниченными возможностями в условиях домашнего воспитания.

*Ключевые слова:* гуманистический подход, личностно-ориентированный процесс, социальный гувернер, арт-педагогика, арт-терапия, социализация детей с проблемами в развитии

Hlyebik S.R ART-PEDAGOGICS IN TRAINING FOR SOCIAL TUTOR SOCIALIZATION OF CHILDREN WITH DISABILITIES / Nizhyn Gogol State University, Ukraine.

In the article the ETS-theoretic methodology used in the preparing of social artpedagogical tutor to the socialization of children with disabilities in a home education, the role of art and artistic activities in the social development of children with disabilities in a home education.

*Keywords:* humanistic approach, personality-oriented process, social tutor, art-education, art-therapy, socialization of children with disabilities.

Гуманістичний підхід до освіти вимагає від суспільства пошуку нових форм соціалізації дітей з вадами розвитку в умовах домашнього виховання. Переконаливо доведено, що раннє включення цих дітей у систему соціальної реабілітації призводить до того, що вони здатні опанувати засоби спілкування специфічні для дитинства, види продуктивної людської діяльності, форми поведінки в суспільстві. Виходячи з того, що діти з порушенням розвитку являють собою особливу категорію, важливим засобом допомоги їм відчувати все розмаїття навколишнього середовища, пізнати своє Я, вийти в світ дорослих і повноцінно існувати в ньому сучасна наука вважає мистецтво. Мистецтво в такому випадку використовується не тільки як засіб лікувальної дії, засіб профілактики та корекції вад у розвитку, але й впливає на художній розвиток та художню культуру.

У системі психолого-педагогічної допомоги таким дітям засобами мистецтва можна визначити два напрями арт-терапевтичний та арт-педагогічний. Розгляд арт-терапії як фактора психічного розвитку, використання образотворчих прийомів як психокорекційного інструменту дається в працях Х.Рида та Е. Крамера. Дослідження в галузі художньої педагогіки та досвід роботи з використанням арт-терапії представлені в працях Г.Бурковського, Р.Хайкіна, О.Карабанової та ін. Сучасні дослідження в галузі спеціальної психології й педагогіки підкреслюють позитивний вплив мистецтва на дітей з різними проблемами у розвитку. Так, на ролі занять співом та музикою в активізації мислення наголошують в своїх дослідженнях С.Миловська, І.Євтушенко. Значення образотворчої діяльності у розвитку дітей з розумовою відсталістю підкреслюють О.Гаврилушкіна, І.Грошенко, О.Боровик та ін. Заняття театралізованою діяльністю дітей з особливими потребами сприяють розвитку усіх компонентів особистості дітей цієї категорії (Є.Медведєва). Арт-терапевтичні методики використовуються в роботі з розумово відсталими дітьми і спрямовуються на корекцію особистісної сфери.

Проте протягом останнього десятиріччя в педагогічних науках активно здійснюється пошук терміна, що найбільш адекватно відображає специфіку практичної діяльності, використання мистецтва для вирішення професійних соціально-педагогічних завдань, не маючи на меті спеціальних цілей художньої освіти. Так формується нова галузь наукового знання, що має назву «арт-педагогіка», яка ґрунтується на синтезі педагогіки й мистецтва, забезпечує розробку теорії та практики педагогічного корекційно спрямованого процесу художнього розвитку дітей, особливо з вадами розвитку.

Інтенсивне вивчення особливостей психічного розвитку дітей з обмеженими можливостями, пошуки організаційних форм їхнього виховання і навчання, розробка нових реабілітаційних підходів, що відбувається останнім часом в Україні, переконливо доводить необхідність використання в роботі з цією категорією дітей природо відповідних методів виховання. Будь-яка технологія соціалізації дитини з вадами розвитку повинна відповідати уродженним особливостям і потенційним можливостям організму

дитини, створювати сприятливі умови для будівничого (а не руйнівного) розвитку, співдії, а не протидії з оточуючими дорослими і ровесниками.

Спеціальні дослідження доводять, що відсутність адекватної реабілітаційної допомоги розумово відсталим дітям у сенситивний період розвитку призводить до появи вторинних порушень, які у шкільний період набувають характеру шкільної і, загалом, соціальної дезадаптації. Важливим і перспективним напрямком вирішення проблеми є створення в роботі з такими дітьми соціально-педагогічних умов особистіно-орієнтованої освіти, реалізатором якої є соціальний гувернер. Саме він повинен так організувати виховне середовище дитини, щоб воно було здатним пристосовуватися до суб'єктивних особливостей зростаючого організму дитини, залучаючи дитину до нових форм життєдіяльності. Зважаючи на специфіку внутрішнього світу дитини з вадами розвитку (проблеми слуху, зору, мовлення, затримка психічного розвитку та розумова відсталість, порушення опорно-рухового апарату тощо), які ускладнюють формування соціального досвіду відсутністю певних вражень і відчуттів стосовно зовнішнього світу, особливого значення в роботі соціального гувернера набуває використання мистецтва і методів арт-педагогіки.

Ефективність такої практики залежить від рівня сформованості та практичного закріплення теоретичних знань майбутніх соціальних гувернерів стосовно механізмів залучення мистецтва й художньої діяльності для вирішення професійних завдань в роботі з дітьми, що мають вади розвитку. Введення в освітній контекст навчальної дисципліни «Технології роботи соціального гувернера» інтегративного поняття, яке дозволяє відобразити в професійній свідомості, теоретичній і практичній діяльності майбутнього фахівця синтез таких важливих галузей людинознавства як педагогіка, психологія та мистецтво, а саме – «арт-педагогіка», дозволить здійснити фахову підготовку спеціаліста у відповідності із сучасними вимогами суспільства.

Мета цієї статті – розкрити можливості практичної соціально-педагогічної діяльності з використанням мистецтва з метою оптимального вирішення завдань виховання, розвитку, соціальної адаптації дітей з вадами розвитку в системі домашнього особистіно-орієнтованого виховання. Завдання – визначити міждисциплінарний, практично орієнтований характер арт-педагогіки та можливості її використання в роботі соціального гувернера з дітьми, що мають вади розвитку.

Актуальність теми статті зумовила необхідність здійснити аналіз досліджень по проблемі. Як свідчать статистичні дані, за останні півстоліття в сучасному світі значно зросла кількість дітей з особливостями психофізичного розвитку. 40–50 % дітей мають певні схильності до змін у психофізичному розвитку. Проблема роботи з такими дітьми в Україні з психолого-педагогічної переросла в соціальну. Лише 30% відсотків таких дітей відвідують дитячий садок або спеціалізовані заклади, в зв'язку з чим рівень їхньої підготовленості до школи не відповідає педагогічним та соціальним вимогам. Постає питання створення умов для виховання таких дітей в умовах особистіно-орієнтованого домашнього виховання, фахової підготовки відповідних спеціалістів в умовах вищого навчального закладу соціальних гувернерів, озброєння їх новітніми методиками і технологіями.

Розглядаючи питання соціалізації дітей з особливими психофізичними потребами, сучасна соціальна педагогіка в підготовці соціальних гувернерів активно використовує матеріалі засновників спеціальної та колекційної дошкільної педагогіки, а саме – Л. Виготського, А. Макаренка, В. Сухомлинського, М. Монтессорі. Роботи видатних вчених підкреслюють необхідність теоретичного осмислення впливу біологічних та соціальних факторів розвитку особистості дитини, розкривають проблеми відхилень у розвитку, проблеми виховання та підготовки до навчання, приділяють увагу то створення адекватних форм і методів корекційної роботи з дітьми, що мають відхилення у психофізичному розвитку.

Діти з вадами психофізичного розвитку, незалежно від форми порушень, мають як загальні недоліки, так і специфічні проблеми, пов'язані з процесом соціалізації дитини. Ці труднощі визначаються характером і виразністю первинних порушень і особливостями вторинних відхилень. Первинні впливають безпосередньо з характеру захворювання, вторинні виникають як наслідок первинних і саме вони піддаються впливам ранньої корекційної допомоги.

Гувернерська система найбільш психологічна комфортна, особистіно-орієнтована на дітей з різним рівнем фізичного, розумового і психічного розвитку. Вона спрямована на поетапне введення в загальну структуру пізнання нетрадиційних форм, методів і засобів засвоєння світу в умовах сім'ї як діяльність, що охороняє, підтримує розвиток дитини, зберігаючи і розвиваючи її культуру, створюючи творче середовище для соціальної орієнтації особистості.

Сучасна спеціальна психологія і соціальна педагогіка в пошуку ефективних засобів роботи соціального гувернера в соціалізації дітей з вадами розвитку все більше орієнтуються на використання мистецтва в процесі їх навчання і виховання в домашніх умовах. На важливе значення мистецтва у вихованні і навчанні дітей з відхиленнями у розвитку наголошують представники закордонної спеціальної педагогіки (Е.Сеген, Ж.Демор), а також вітчизняні представники психології та художньої педагогіки. Позитивний вплив мистецтва на розвиток дитини з проблемами підкреслював Л.Виготський,

підкреслюючи особливе місце художньої діяльності у розвитку психічних функцій та активізації творчих проявів у дітей з вадами розвитку в музиці, живопису, мистецтві театру. Дослідження в галузі художньої педагогіки доводять, що мистецтво розвиває особистість, розширює межі та художній світогляд дитини з проблемами, реалізує їх пізнавальні інтереси. Воно як своєрідна форма естетичного засвоєння світу, дозволяє дитині з вадами розвитку відчувати світ через художній образ, художні види діяльності, навчитися його відтворювати і перетворювати в результатах своєї творчості. Корекційні можливості мистецтва стосовно дитини з вадами розвитку полягає насамперед в тому, що сприяє народженню нових позитивних переживань, породжує невідомі креативні здібності, активізує потенційні можливості дитини в практичній художній діяльності, надає дитині практично необмежені можливості самовираження, самореалізації. Створення дитиною продуктів художньої творчості полегшує процес комунікації, встановлення стосунків із значимими дорослими й однолітками на різних етапах розвитку. Зацікавлене ставлення оточуючих до дитячих малюнків, доробків, виконання пісень або доступних театральних дій, підвищує самооцінку, само прийняття дитини з вадами розвитку, сприяє її соціалізації до макросоціального середовища. У зв'язку з цим, арт-педагогіка як синтез мистецтва, художньої та соціальної педагогіки, що дозволяє розглядати в межах губернерської діяльності і спеціальної освіти дітей з вадами розвитку художню освіту в контексті всіх компонентів корекційно-розвиваючого процесу (розвиток, виховання, навчання і корекцію) засобами мистецтва, є важливим елементом підготовки фахівця.

Сутність арт-педагогіки, яка на сьогодні перебуває в стані активного опрацювання, визначається авторами достатньо різнобічно. Так, наприклад О. Булатова термін «арт-педагогічний підхід» використовує як аналог поняття «художньо-педагогічний підхід». На її думку, елемент «арт» повинен вводити в коло певних асоціацій та образів, пов'язаних з артистизмом, артистом та артистичністю. Проте, на нашу думку, необхідно підкреслити, що арт-педагогіка в соціально-педагогічній діяльності лише опосередковано пов'язана з артистизмом педагога. На відміну від артиста соціальний педагог (губернер) реально взаємодіє з підопічним і вирішує завдання виховання, навчання в реальному часі [2, с. 59].

О.Таранова під терміном «артпедагогіка» розуміє «галузь педагогічної науки про специфіку інтегруючого впливу усіх видів заняття мистецтвом і пробуджених ним форм продуктивної активності особистості на систему її соціальних зв'язків і відношень», поведінкових стратегій» Головними результатами арт-педагогічної діяльності є, на думку авторки, адаптація дитини до колективу однолітків, оволодіння нею художніми вміннями [3, с. 14].

У багатьох публікаціях діяльність арт-педагогічна визначається з позицій терапевтичних: «арт-терапія», «арт-терапевтичні методи», «елементи арт-терапії (роботи М. Алексєєвої, Л.Аметової-Давидовської, І.Давидової, Л. Назарової). Деякі автори розглядають арт-терапію та арт-педагогіку в «єдиному інтегруючому контексті психотерапії» (Ю.Шевченко, О. Крепиця) [4, с.12]. Арт-терапія розглядається цими авторами як самостійний і рівноправний напрям психотерапії та корекційної педагогіки.

Основою теоретичної підготовки соціальних губернерів до здійснення соціальної адаптації дітей з вадами розвитку є дослідження російських авторів (О. Медведевої, І.Левченко, Л.Комісарової, Т.Добровольської), які значення терміну визначають як «синтез двох галузей наукового знання (мистецтва й педагогіки), що забезпечують розробку теорії та практики педагогічного корекційно спрямованого процесу художнього розвитку дітей з вадами розвитку і питання формування основ художньої культури через мистецтво і художньо-творчу діяльність [1, с.24]. Аналізуючи спільне й відмінне понять «арт-терапія» та «арт-педагогіка», дослідники підкреслюють, що спільне визначає перша частина термінів, а відмінне – друга половина словосполучень. А саме – «арт» є синонімом слова «мистецтво», друга частина, «терапія», визначає медичний напрям і лікувальний вплив, а «педагогіка» – галузь наукового знання, науку про навчання виховання та розвиток, а в спеціальній освіті – й корекцію, що визначає різне спрямування, цілі, завдання, технології та зміст.

Вони підкреслюють, що арт-педагогіка як галузь наукового пізнання, дозволяє розглядати в межах спеціальної освіти не тільки художнє виховання, а й усі компоненти корекційно-розвивального процесу (розвиток, виховання, навчання, корекцію) засобами мистецтва, а також формування основ художньої культури та оволодіння дитиною з проблемами практичними вміннями в різних видах художньої діяльності. Основною метою арт-педагогіки є художній розвиток дітей з проблемами в розвитку і формування основ художньої культури, соціальна адаптація особистості засобами мистецтва.

Важливого значення в підготовці соціальних губернерів є ознайомлення з методами арт-педагогіки, які використовуються в соціалізації дітей з вадами розвитку. Вони засновані на загальноприйнятих підходах до класифікації в дидактиці, художній і спеціальній педагогіці, проте вимагають коректного використання й детального підбору стосовно кожної категорії дітей з урахуванням їхніх освітніх потреб і можливостей. Композиційний підбір методів і прийомів художнього розвитку в арт-педагогіці повинні органічно поєднуватися з методами і прийомами корекційно-педагогічної роботи в оптимальному співвідношенні стосовно кожної конкретної ситуації. Їх підбір і композиція тісно пов'язані з віковими та

індивідуальними особливостями вихованців. Наприклад, у дітей з вадами психічного розвитку, розумовою відсталістю темп сприйняття уповільнений. Тому вони не завжди адекватно реагують на музичні твори, не можуть дати вербальну оцінку музичному матеріалу. Відповідно необхідно використовувати низку додаткових прийомів, серед яких розповідь гувернера про музику, показ ілюстрацій, графічних моделей, таблиць, використання наочностей («танцюючі фломастери»). Вправи є головним методом засвоєння отриманих знань і відпрацювання відповідних умінь, особливо ритмічні вправи під музику. Завдяки їх використанню в дітей з вадами розвитку формується руховий самоконтроль, вдосконалюється координація рухів, розвивається увага.

Важливого значення щодо формування позитивної мотивації до художньої діяльності набувають такі методи і прийоми як застосування ігрових ситуацій, використання творчих завдань у будь-якому виді діяльності, використання спеціального знаряддя або нетрадиційних матеріалів (ляльки, природні матеріали, елементи театральних костюмів, музичні іграшки), спостереження та участь в культурних заходах тощо. Створення ситуації успіху особливо корисно в роботі з дітьми, які виявляють пасивність, агресію, невпевненість у своїх силах, викликані хворобою. Переважно цей стан суб'єктивний і вимагає від гувернера певної майстерності у виборі завдань ( вони повинні бути корисними, зрозумілими і доступними для виконання), створення позитивного емоційного фону під час їх виконання, здатності до тактовного керівництва діями вихованця (відкрита і прихована допомога), залучення до спільного виконання завдання батьків, братів, сестер, інших членів родини. Спостереження за культурно-дозвілльєвими заходами – джерело нових вражень, емоційних переживань, які, з одного боку стимулюють до подібних дій, з іншого – є джерелом пізнання світу та набуття соціального досвіду спільної діяльності та спілкування.

Практика доводить, що багатство форм, методів, прийомів, які застосовуються в арт-педагогіці, не завжди має відношення до лікування, хоча може мати і терапевтичний ефект. Про це свідчить діяльність українського педагога і письменника Ю.Красного, який є автором і розробником експериментального курсу творчого розвитку для дітей со спеціальними потребами. Зміст експерименту – адаптація комплексної розвивальної програм «Абетка почуттів» до можливостей дітей з ДЦП.

Мета експерименту: поєднання терапевтичних, розвивальних та творчих задач, формування найпростіших соціальних навичок у процесі групової художньої діяльності.

Характерною ознакою роботи педагога є перехід від вузько утилітарних прийомів арт-терапії до повноцінної художньої діяльності, фокусування уваги дітей не на лікувальних, а творчих завданнях, залучення батьків не тільки до педагогічної, але й до художньої творчої роботи.

Отже, навчаючи та виховуючи дитину з вадами розвитку, соціальний гувернер, перш за все, спирається на позитивні тенденції у розвитку особистості, на ті збережені функції організму, які притаманні тій чи іншій категорії дітей. Стимулювання цих функцій, опора на їх перспективні можливості дозволяють спрямовувати зусилля вихованців на подолання вад розвитку, формують впевненість у своїх силах і розуміння оточуючого світу. У дошкільному та молодшому шкільному віці найбільш ефективно застосування практично дієвих методів ( привчання, вправи, виховуючі ситуації). У підлітковому віці – використання інформаційних та стимулюючих методів, в яких опора здійснюється на зростаючі інтелектуальні та мовні можливості вихованців. Найбільший ефект в художньому вихованні і соціалізації дітей з вадами розвитку засобами мистецтва можна досягнути лише при гнучкому професійному використанні гувернером прийомів і методів арт-педагогіки в різноманітних сполученнях і композиціях. Методи повинні відповідати рівню захворювання і можливостей потенційної корекції в процесі соціалізації, сприяти корекції вторинних відхилень, враховувати індивідуальні особливості дитини, стан, рівень підготовки, художні здібності.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Артпедагогика и арттерапия в специальном образовании / [Медведева Е.А., Левченко И.Ю., Комиссарова Л.Н., Добровольская Т.А.]. – М. : Академия, 2001. – 248 с.
2. Булатова, О.С. Арт-педагогический подход в образовании / Булатова О.С. – Тюмень : Изд-во ТГУ, 2004. – 230 с.
3. Таранова, Е.В. Артпедагогический практикум по работе с дошкольниками: игры, упражнения, занятия / Таранова Е.В. – Ставрополь : Ставропольсервисшкола, 2003. – 95 с.
4. Шевченко, Ю.С. Принципы арттерапии и артпедагогика в работе с детьми и подростками / Ю.С. Шевченко, А.В. Крепица. – Балашов : Изд-во Балашов. пед. ин-та, 1998. – 53 с.